

Şîî hilalinin geleceği

NASUHI GÜNGÖR

Gazeteci-Yazar

Irak'taki İran etkinliği, Lübnan'daki Şîî örgüt Hizbullah'ın İsrail'e karşı verdiği mücadele sonrası Arap dünyasında itibarının artışı, Őu ana kadar varlığından bile haberdar olmadığımız Şîî azınlık ya da toplulukların adını giderek daha sık duymamız...

Tüm bunlar ne anlama geliyor?

Şîîlerin dünya siyaset sahnesine çıkışları için tartışmasız milad, 1979 İran İslam Devrimi'ydi. Ancak Irak'taki Amerikan işgali sonrasında ortaya çıkan gelişmeler, Şîîlerin İran dışındaki varlığını çok daha farklı bir denklemlerle ortaya çıkardı.

Dünya, "Şîî hilali" ya da başka bir kullanımlla "Şîî eksenini" ifadelerini daha sık duymaya başladı.

Kimin bu tanımı ilk kez kullandığı tartışmalı olsa da Ürdün Kralı Hüseyin'in "Şîî hilali dünyayı tehdit ediyor." sözleriyle birlikte literatürde yerini aldı.

Böyle bir eksenin/hilalin gerçekten var olup olmadığını, gelecekte olup olamayacağını ve nasıl etki yaratacağını öngörebilmek için, İran'ın Şîîler üzerindeki politikalarını incelemek daha doğru bir yöntem olacaktır.

1979'da İran'da Ayetullah Humeyni öncülüğündeki hareket Tahran sokaklarına egemen olup Şah'ı devirdiğinde, Orta Doğu'da hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını görenlerin sayısı pek de fazla değildi. Zaman geçtikçe İran'daki yeni iktidar modelinin, kendi sınırlarına hapsedilmeyeceği, aksine neredeyse bütün İslam Dünyası'nda etkiler uyandıracığı görüldü.

Aradan geçen yıllar, İran'ın köşeye sıkıştırılma çabalarından uluslararası ambargolara kadar bir dizi hamleyi ortaya çıkardı. Yıllar sonra Amerikan işgalıyla hayatı darağacında noktalanın Saddam Hüseyin, İran'a karşı hamlenin en önemli aracı/aktörü olarak kullanıldı.¹

8 yıl süren İran Irak savaşının galibi olmadı. Ama gerek ekonomik açıdan, gerekse planladığı "siyasî etkinlik" ve "bölgesel yayılma" bakımından İran'ın kaybı büyüktü. Öte yandan Sünnî Arap bir iktidara karşı savaşarak geleneksel mezhep çatışmasının kodlarını daha geniş bir alana taşımış bir ülke durumuna düştü.

Aslında bu ayrışmanın parantezinde, özellikle Arap dünyasındaki Sünnî hanedanların/yönetimlerin iktidar kaygıları yer alıyordu. Dinî merkezli bir hareketin bir hanedanı devirerek iktidarı ele geçirmesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin çizdiği sınırlarda iktidarını sürdüren yapıları gerçekten terdihin etmişti. O nedenle savaş boyunca Saddam'a Arap dünyasından hayli geniş bir destek geldi.

Burada iki ülke İran'a karşı cephede yer almadı. Aksine, giderek bu ülkeyle ilişkilerini derinleştirdi: Suriye ve Lübnan. Aslında bu iki ülkeyle olan ilişkileri, İran'ın Şiîler üzerinden yürüttüğü dış politikanın ciddi açılımlarıydı.

Kuşkusuz sözkonusu ilgi ve Şiîliği merkeze alan politikalar, adı geçen iki ülkeyle sınırlı değil. Üzerinde bütüncül bir araştırma yapılmamış olsa da İslam Dünyası'ndaki gelişmelere kısaca göz atmak, İran'ın dünyadaki Şiî nüfus üzerinde nasıl bir "nüfuz" politikası izlediğini ortaya koyacaktır.

En başta Irak, Suriye ve Lübnan olmak üzere Kuveyt, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Pakistan, Afganistan, Tacikistan gibi Müslüman ülkelerde yaşayan Şiî topluluklar, İran'ın yoğun ilgisine neden olmuştur. İran'ın Türkiye üzerindeki çabaları ise ciddi bir sonuç üretmemiştir.²

Lübnan ve Suriye Örneğinde Şiî Dayanışması

Suriye, Sünnîlerin çoğunlukta, Nusayrî³ olarak tanımlanan bir tür Şiî topluluğun azınlıkta olduğu bir ülkedir. Nüfusun ancak % 15'ini oluşturan Nusayrîler, uzun zamandır ülke yönetimine hakimdir. İşte İran, Ayetullah Humeyni liderliğindeki devrimden hemen sonra, yoğun bir diplomatik, istihbarî ve hepsinden önemlisi dini faaliyetle, Suriye ile yakınlaşmanın yollarını aramıştır.

Üzerinde bütüncül bir araştırma yapılmamış olsa da İslam Dünyası'ndaki gelişmelere kısaca göz atmak, İran'ın dünyadaki Şiî nüfus üzerinde nasıl bir "nüfuz" politikası izlediğini ortaya koyacaktır. En başta Irak, Suriye ve Lübnan olmak üzere Kuveyt, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Pakistan, Afganistan, Tacikistan gibi Müslüman ülkelerde yaşayan Şiî topluluklar, İran'ın yoğun ilgisine neden olmuştur. İran'ın Türkiye üzerindeki çabaları ise ciddi bir sonuç üretmemiştir.

İşin en ilginç yanı, Suriye'de mevcut olan Nusayrîliğin, özellikle geleneksel Şiî alimleri tarafından da "sapık" ya da "kafir" (dindışı) olarak tanımlanmasıdır. Ancak bu farklılık, İran'ı durdurmaya yetmedi. Lübnan'da Emel Örgütü'nün efsanevî ismi olan ve daha sonra esrarengiz biçimde kaybolan İmam Musa Sadr'ın (Kayıp İmam), İran Devrimi'nden kısa süre önce verdiği bir fetva, Nusayrîlerle, İran ve Lübnan'daki Şiîlerin bağlı olduğu İmamiye mezhebinin kardeş olduğunu ilan ediyordu.

Sadr'ın bu fetvasını ustalıkla kullanan Ayetullah Humeyni, iki ülkede yaşayan Şiîler arasında "manevi bir köprü" kurarak, İran'la Suriye arasında kısa süre içinde gelişecek stratejik ittifakın zeminini hazırlıyordu. İran, bu zemin üzerinde o kadar önemli adımlar attı ki sonuçları ancak 10, 12 yıl sonra doğru dürüst anlaşılabilirdi.

- İran, Suriye ile yakınlaşma sağlayarak, özellikle İslam Dünyası'nda Sünnî kesimin dışlamasıyla ortaya çıkan siyasî yalnızlığını gidermiştir.
- Suriye üzerinden Lübnan'a nüfuz etmiş ve orada Şiîlerin en etkin örgütlenmesi olan Emel Örgü-

tü'nün bir bölümünü kendi yanına çekerek Hizbullah'ın temellerini atmıştır.

- Yine Suriye ile olan yakınlığını kullanarak Lübnan Hizbullah'ını Orta Doğu'da adı duyulan ve Lübnan'da yönetime ortak olan, aynı zamanda İsrail'e karşı etkin bir silah durumuna getirmiştir.

Bütün bunları gerçekleştirirken, Lübnan Şiilerinin Arap olması, İran açısından çok ciddi bir sorun teşkil etmedi. İran, Şiilik zemini üzerinden kendisine Orta Doğu'da son derece önemli bir hareket alanı elde etti. 2003'teki işgal sonrası İran'ın yeni etkinlik alanı Irak'ın güneyindeki Şiiler olarak ortaya çıktı.

Ancak İran'ın Irak'taki bu etkinliğinin hayli uzun bir geçmişi bulunuyor.

El-Dava liderleri arasında özellikle İran Devrimi'ne karşı fikirler sık sık ortaya çıkmış, bu düşünceler zamanla Humeyni'ye karşı bir muhalefeti şekillendirmiştir. Ancak İran bu noktada devreye girerek ve Mücahidin hareketinin çekirdeğini merkeze alarak Irak'lı Şiî muhalefeti, Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi adı altında biraraya getirmiştir.

Irak Şiîliği ve İran İlişkisi

İran'ın Şiiler üzerinden oluşturduğu etkinliği nereye kadar ve nasıl taşıyabileceği konusunda Irak örneği kuşkusuz belirleyici olacaktır.

İran'ın Irak Şiilerine yönelik politikası Devrim'den önce de vardı. Ancak Irak Şiîliğinin etkin bir politik koridor olarak kullanılma çabaları, Devrim sonrasında daha planlı ve çok boyutlu hale gelmiştir.

Bu yeni politika, İran'ın daha önceden uyguladığı Irak rejimini tehdit edecek bir muhalefeti destekleme projesini aşan anlamlar taşıyordu. Çünkü İran'ın yeni hedefi, Irak'ta kendisine daha geniş ve derinlikli bir etki alanı oluşturmaktı.

Bugün Irak'ta bulunan Şiî muhaliflerin yakın geçmişine bakıldığında İran'ın ne tür çalışmalar yürüttüğü üzerinde de fikir sahibi olabiliriz. Burada İran'ın avantajları kadar açmazları olduğunu da görmek mümkündür.

Küçük çapta ve gücü belirsiz bazı yapılanmaları gözardı edersek, Irak'ta iki önemli Şiî örgütten söz et-

mek mümkündür. İslamî Davet (El-Dava) ve El-Mücahidin.

El-Dava, oldukça eski bir yapılanmadır. 1950'li yılların sonlarında kurulduğuna ilişkin bilgiler doğru kabul edilir. Ancak yapının Necef şehrinde ortaya çıkışı 1960'tadır. Maddî kaynakları ve üye sayısı açısından Mücahidin'den çok daha geniş ve büyük olan El-Dava'nın, üzerinde taşıdığı en büyük sıkıntı İran'daki Şah rejimiyle irtibatı olduğudur.

İran Devrimi ile birlikte şekillenen El-Mücahidin ise, gerek hareketli ve enerjik yapısıyla, gerekse ideolojik tanımlarıyla, El-Dava'dan daha fazla öne çıkmayı başarmıştır.

El-Dava'nın liderlik yapısında önemli din adamlarının etkinliği çok fazladır. Bu liderlik kadrosunda İran ve Lübnan kökenli din adamlarının yanı sıra Arap din adamları da yer alır. Ancak bu karmaşık yapının Mücahidin'den ayrılan en önemli yanı, İran Devrimi'nin ardından Humeyni'nin liderliğini kabul etmemesidir. Daha sonraları İran'a yakınlaşan örgütün, Tahran'la ilişkisi hiçbir zaman çok yakın olmamıştır. Zaten İran, Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi'ni oluşturduktan sonra El-Dava ile bağlarını azaltarak, bu örgütün içinde kendisine taraftar küçük gruplar oluşturmaya çalışmıştır.

El-Hekim ailesinin öncülük yaptığı Mücahidin Örgütü, İran'a ve Humeyni'ye çok daha yakın bir çizgi izlemiştir. Bunun sonucunda da El-Hekim İran'ın doğrudan desteklediği bir yapının lideri olmuştur. Kendilerini peygamberin soyundan gelen bir aile olarak kabul eden El-Hekim'ler, pekçok İran kökenli Arap aile gibi asırlardır Irak'ta yaşamaktadırlar.⁴

El-Dava liderleri arasında özellikle İran Devrimi'ne karşı fikirler sık sık ortaya çıkmış, bu düşünceler zamanla Humeyni'ye karşı bir muhalefeti şekillendirmiştir. Ancak İran bu noktada devreye girerek ve Mücahidin hareketinin çekirdeğini merkeze alarak Irak'lı Şiî muhalefeti, Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi adı altında biraraya getirmiştir.

Bu yapının politik kültürünün şekillenmesinde, ekonomik kaynaklarında tıpkı Lübnan Hizbullah'ı örneğinde olduğu gibi İran doğrudan belirleyici rol oynamıştır.

Şiîlik ve Yoksulluk

İran'ın Şiiler üzerinde etkinliğini sağlayan önemli

bir faktöre daha işaret edelim. Birkaç istisna dışında Şiilerin, buldukları ülkelerde karar alma ve iktidar sürecinin dışında olmalarının yanı sıra yoksullukları ve eğitim düzeylerinin düşüklüğü son derece dikkat çekicidir.

Sözgelimi Irak'ta 1950'lerde adeta bir özdeyiş haline gelen "Şii olmak yoksul olmaktır." sözü bunu ifade etmektedir. Şiilerin gerek Bağdat'ta, gerekse Irak'ın güneyindeki bölgelerde yaşadıkları hayatın 1970'lere kadar gerçek bir sefalet olduğu hatırlanmalıdır. Saddam yönetiminin, zaman içinde gerçekleştirdiği kısmî iyileştirmeler ve özellikle İran Devrimi'nin etkisinden endişe ederek Şiiler üzerine "yatırım" yapmasının dışında, ekonomik şartların bugün bile Irak'taki diğer topluluklara oranla çok daha kötü olduğu söylenebilir.⁵

Irak yönetiminin üst kademelerinde Sünnî Arapların etkinliği, aynı zamanda Şiilerin bu yapının dışında olması anlamını taşımaktadır. Gerçekten de alt kade me görevlerin dışında Şiiler, Irak yönetiminde üst düzey görevlerde bulunmamışlardır. Nitekim İran'ın Irak'taki Şiiler üzerindeki politikalarında en temel vurgulardan birisi, "Sünnî azınlığın yürüttüğü eşitsizlik politikası" olmuştur.

İran Irak Şiilikleri Arasındaki Sorunlar

Peki, Irak örneğinden hareketle şu sorunun cevabına katkıda bulunabilir miyiz?

Acaba Şiilik tüm dünyada homojen özellikler gösteren, siyasî açıdan çabucak yakınlık üreten bir yapı mıdır?

Kuşkusuz Pakistan'dan Tacikistan'a, İran'dan Kuveyt'e, Bahreyn'den Suudî Arabistan'a, Suriye'den Lübnan'a kadar uzanan geniş alanda yaşayan Şiiler arasında pekçok farklılıktan söz etmek mümkündür. Soy, etnik farklılık, Şiiliğin farklı yorumları arasındaki derin farklılıklar, buldukları ülkeden aldıkları kimlik ve aidiyet duyguları son derece önemlidir. Bunlar bütün Şiileri aynı paranteze almanın mümkün olmadığını da göstergesidir.

İran Irak denklemine ise çelişkiler biraz daha farklıdır. İran'ın tüm politik başarısına rağmen Arap Fars Şiilikleri arasındaki farklılık ve sorunların derinliği gözardı edilemez. Irak'ta yaşayan Şiilerin İran'a duydukları sempatinin önemli nedenlerinden biri olan İran Devrimi ve Humeyni'nin karizmatik liderliği, yerini çok farklı bir İran'a terketmiştir.

İran, kendi içinde tutucu reformcu diye ciddi tartışmalar yaşayan, ekonomik sorunları olan, hepsinden önemlisi ABD ile ciddi bir çatışmanın eşliğinde olan bir ülkedir. Kısacası Şiileri büyüleyen İran'ın yerini, artık "politik gerçekler" almıştır.

Ancak bu yeni durumdan daha önemli olan çatışma, tarihseldir. Bu durum, Arap Fars Şiileri arasında yaşanan, tarihsel rekabet ve çekişmedir. Necef'in bir Şii merkezi olarak dinî açıdan önceliği, bunun yanı sıra Kerbela gibi kutsal sayılan şehirlerin Irak'ta oluşu, bu farklılaşmayı daha da artırmaktadır.

Geniş alanda yaşayan Şiiler arasında pekçok farklılıktan söz etmek mümkündür. Soy, etnik farklılık, Şiiliğin farklı yorumları arasındaki derin farklılıklar, buldukları ülkeden aldıkları kimlik ve aidiyet duyguları son derece önemlidir. Bunlar bütün Şiileri aynı paranteze almanın mümkün olmadığını da göstergesidir.

İran'da Humeyni ile birlikte Kum'un bir dinî merkez olarak öneminin artması, Necef'in geri planda kalması, Irak'ın Arap kökenli Şiileri için kolay kabul edilebilen bir durum olmamıştır. Kaldı ki bu gerginlik bizzat Necef'te bulunan Arap ve Fars kökenli din adamları içinde de yaşanmıştır, halen devam etmektedir.

Doğrudan ifade edilmese bile, Irak'taki uluslaşma süreci ve özellikle Saddam'ın Arap milliyetçiliğini ideolojik olarak ayakta tutma çabalarının da Şiiler üzerinde etkileri olduğu söylenebilir. Nitekim, İran'ın tüm çabalarına rağmen, İran Irak savaşında Irak'lı Şiilerin istisnalar dışında ülkelerine bağlı kalmaları önemli bir örnektir.

Bunun anlamı, Irak'taki Şiilerin ulus kimliğinin dinî kimliklerinin önünde olduğu mudur? Daha doğru bir yaklaşım, Irak Şiiliğinin kendisini ulusal bir kimlik olmasa da, "yerli" olarak tanımlama eğiliminin ağır bastığı şeklinde yapılabilir.

Bu önemli ve derin çekişmenin, Irak'taki Şii muhalefetin karakterinde ne kadar önemli bir rol oynadığını zamanla daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Bu noktada en doğru tespit şöyle ifade edilebilir: İki ülke Şiilerinin de kaderi birbirlerine bağlıdır. Ancak bu ilişki, taraflardan birinin diğerinin uzantısı olma-

sından çok, ciddi bir dinî/siyasî çekişme olarak şekillenecektir. İran'daki rejimin geleceği, örneğin reformcu kanadın daha başarılı olması ya da tam tersi gelişmeler Irak'taki Şiîlerin kaderini belirleyecek başat unsurlar arasındadır.

Sonuç ve Şiî Hilalinin Yakın Geleceği

İran'ın 1979 Devrimi'yle kazandığı sempatinin, zaman içinde politik gerçeklere dönüştüğüne dikkat çektik. Ancak 2003 Irak işgali sonrasında İran'ın ABD'ye karşı izlediği politikanın yeni bir sempati dalgasını yükselttiği de açıktır.

Bölge ülkelerinde hızla tırmanan Amerikan aleyhtarlığı ile paralel İran sempatisine dikkat çekilebilir. Nitekim İran'ın açıkça desteklediği Hizbullah örgütünün İsrail'e karşı kazandığı askerî başarının bu süreçte rol oynadığı açıktır.

Unutulmaması gereken bir başka nokta, İslam dünyasında farklı ölçekte azınlıklar halinde yaşayan Şiîler, neredeyse yüzyıllardır karar alma süreçlerinin dışında kalmışlardır. Emevî İmparatorluğundan Osmanlı'nın çöküş dönemine kadar durum böyledir.

Suudî Arabistan'da ve Kuveyt'te Şiîler yok sayılan azınlıklardır. Bahreyn ve Irak'ta çoğunluk olmalarına rağmen aynı kaderi paylaşmaktadırlar. Bürokrasi-de, orduda, polis teşkilatında, dışlanan, petrol gelirlerinin paylaşımında yine yok sayılan topluluklar Şiîlerdir. Bu nedenle İran'daki Şiî iktidarına yönelik ilgilerinin fazla olması şaşırtıcı değildir.

Sorun, İran açısından belki de çok farklıdır. Tarihin derinliklerinden gelen bir birikimle hareket eden ve

Sorun, İran açısından belki de çok farklıdır. Tarihin derinliklerinden gelen bir birikimle hareket eden ve diplomasiyi iyi kullanan bu ülkenin öncelikli hedefi Şiîler üzerinden kendi savunma alanını toprakları dışında kurmaktır. Nitekim Irak krizinden sonra bu açılımı sağlamış, ABD ile mücadelesini Lübnan, Irak, hatta Afganistan'a kadar taşımıştır.

diplomasiyi iyi kullanan bu ülkenin öncelikli hedefi Şiîler üzerinden kendi savunma alanını toprakları dışında kurmaktır. Nitekim Irak krizinden sonra bu

açılımı sağlamış, ABD ile mücadelesini Lübnan, Irak, hatta Afganistan'a kadar taşımıştır.

Farklı ülkelerdeki Şiî toplulukları için durum çok daha karmaşıktır. Herbirinin buldukları ülke sistemine gerek siyasi, gerekse ekonomik açıdan katılımlarının sağlanması, uzun ve zorlu bir mücadeleyi beraberinde getirecektir.

İran'ın sözcüleri Suudî Arabistan'da ya da Bahreyn'de yaşayan Şiîlerin mücadelesine katkısı, ancak kendi çıkarlarını koruma merkezinde mümkündür.

Irak örneği bunun en açık kanıtıdır. Iraklı Şiîlerin de bu durumu kendileri açısından ciddi bir pazarlık unsuru olarak kullanmaları, en azından geleceğin Irak'ında çok etkin olmanın yollarını kendilerine çoktan açmış görünmektedir.

Şiî hilalinde kabul edilen toplulukların geleceği, bu türden karmaşık dengelere ve uluslararası ilişkilerle bağlı görünmektedir.

İran'ın bu kadar geniş bir alanda hakimiyet kurmaktan çok, kendi güvenliğini esas aldığı söylemek herhalde en doğrusu olacaktır. ■

dipnotlar

- 1 Saddam Hüseyin'in tarihteki Arap Fars çatışmasına atıfla kendisini Kadisiye kahramanı ilan etmesi ironik bir örnektir.
- 2 Türkiye'de yaşayan Aleviler üzerinde İran etkisi neredeyse yok denilecek düzeydedir. Ancak Türkiye'de özellikle Iğdır ve İstanbul'da bulunan yaklaşık 150 bin civarındaki Caferî Mezhebine mensup topluluğun, bu ilgiden uzak olduğu söylenemez. Ancak Türkiye Caferîliğinin, Irak ve Necef merkezli Şiîlikle dini anlamda daha yakın bağları olduğunu da unutmamak gerekiyor.
- 3 Nusayrîlik ya da zaman zaman tercih edilen ismiyle Suriye Alevîliği, İslam dünyasında genel olarak çizgi dışı kabul edilen ve daha çok Hıristiyanlıkla Şiî inancının harmanlandığı bir dinî mezheptir.
- 4 Hz.Muhammed'in soyundan gelmek, yani Seyyid olmak, sadece Şiîler için değil, Sünnî dünya için de önemli bir özelliktir. Ancak Şiîler, özellikle Peygamber'in soyundan gelen ailelere daha büyük önem vermekte, din adamları arasında bu kişiler siyah sarık kullanarak kendilerinin farkını toplumsal olarak da ifade etmektedir.
- 5 Saddam Hüseyin, özellikle İran'ın çabalarına karşı tedbirler almaya çalışıyordu. Bir yandan Arap milliyetçiliği vurgusunu artırırken, diğer yandan Şiîlere yönelik bazı adımlar atmaya denemiş, örneğin kendisinin "Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğini" ilan ederek onlara yakınlaşmaya çalışmıştır. Ancak Baas'ın Sünnî merkezli yapısı ve Şiîlerin sosyo ekonomik şartlarında belirgin değişikliklerin olmayışı, bu çabaları sonuçsuz bırakmıştır.